

PAUL TILLICH

## A HIT DINAMIKÁJA\*

### IV. A HIT TÍPUSAI

#### 1. A HIT ELEMEI ES DINAMIKÁJUK

A hit, mint a végsőben érdekelt lény állapota, szubjektív és objektív szempontból sok formában él. Minden vallásos és kulturális csoport és bizonyos fokig minden egyén a hit különleges tapasztalatának és tartalmának a hordozója. A vallásos ember szubjektív állapota a hit szimbólumainak összefüggése szerint változik. A hit kifejezéseinek elemzése érdekében szükséges néhány alaptípust megkülönböztetni és ezek dinamikus korrelációját leírni. A típusok statikusak, de dinamikus elemük is van. Végső érvényességet igényelnek a hit általuk képviselt különleges jellegére nézve. Ez viszont feszültségeket és küzdelmeket teremt a hit típusai között, minden vallásos közösségen belül és a nagy vallások között.

Itt világosan meg kell állapítani, hogy a típusok gondolkodásunk alkotásai, nem pedig a valóságban található dolgok. Nincs tiszta típus az élet egyetlen területén sem. Minden valós dolog különböző típusokban nyilvánul meg. Vannak azonban uralkodó jellegzetességek, amelyek egy típust meghatároznak, és amelyet ki kell fejteni azért, hogy az élet dinamikáját érthetővé tegyék. Ez a hit formáira és kifejezéseire is érvényes. Mindezek tipikus vonásokat mutatnak ki, de a hit minden aktusában különböző vonások kapcsolódnak össze egynek-a fölénye alatt.

A szent minden tapasztalatában két fő elemet lehet megkülönböztetni. Az egyik elem a szent jelenléte itt és most. Ez a helyét és megjelenése valóságát szenteli meg. Az értelmet megfélemlítő és lebilincselő erejével ragadja meg. Betör a mindennapi valóságba, megrázza azt és extatikus úton magán túlra ösztönzi. Szabályokat állapít meg, amelyek szerint megközelíthető. A szentnek jelen kell lennie és jelenlétének kell éreznie magát azért, hogy egyáltalában tapasztalni lehessen.

Ugyanakkor a szent ítélet minden felett, ami van. Személyes és társas szentségest követel az igazságosság és szeretet értelmében. Ami végső érdekünk képviseli azt, amik lényegileg vagyunk és — ezért — lennünk kell. Mint létünk törvénye áll, ellenünk és értünk. A szentségest nem

---

\* Dynamics of Faith. New York 1958. 55—73.; fordította dr. Erdő János.

lehet tapasztalni hatalma nélkül, mely megparancsolja, hogy milyenek legyünk.

Ha a szent tapasztalatában az első elemet a lény szentségének nevezük, a második elemet a „lenni kell“ szentségének nevezhetjük. A hit első formáját röviden ontologikus, a második formáját pedig morális típusnak nevezhetjük. A hit dinamikáját a vallásokban és vallások között nagy mértékben e két típus határozza meg, valamint ezeknek egymástól való függése és összeütközései. Befolyásuk kiterjed a személyes hit legbelső sejtjeibe, valamint a nagy történeti vallások mozgalmába. A hit minden aktusában jelen vannak. De közülük egy mindig uralkodó; mivel az ember véges és az igazság elemeit sohasem tudja teljes egyensúlyba egyesíteni. Másfelől végessége tudatában nem tud nyugalmat találni, mivel a hit a végsőre vonatkozik és annak megfelelő kifejezésére. Az ember hite elégtelen, ha egész létezését olyan valami határozza meg, mely kisebb, mint a végső. Eppen ezért mindig meg kell próbálnia végessége határait áttörni és elérni azt, ami tulajdonképpen sohasem érhető el: magát a végsőt. Ebből a feszültségből keletkezik a hit és a türelem problémája. Türelem a relativizmushoz, egy olyan állásfoglaláshoz kötött, amelyben semmi végső után nem érdeklődnek; negatív és tartalom nélküli. Arra ítelt, hogy ellenkező irányba, egy türelmetlen abszolútizmus felé forduljon. A hitnek egyesítenie kell a maga relativitására alapozott türelmet a maga érdekelttségének bizonyosságával. A hit minden típusában eleven ez a kérdés, de különösképpen a kereszténység protestáns formájában. Az önbírálat erejéből és abból a bátorságból, hogy valaki szembe nézzen a maga relativitásával, jön a protestáns hit nagysága és veszélye. Itt inkább, mint bárhol nyilvánvaló és tudatos lesz a hit dinamikája: a végtelen feszültség követelményének abszolút volta és életének relativitása között.

## 2. A HIT ONTOLOGIKUS TÍPUSAI

A szentet mindenekelőtt, mint jelenlevőt tapasztaljuk. Itt és most van, ez pedig azt jelenti, hogy egy dologban, személyben, eseményben találkozunk vele. Hit a valóság egy konkrét darabjában látja minden valóság végső alapját és értelmét. A valóság egyetlen darabja sincs kizárva abból a lehetőségből, hogy a szent hordozója legyen; és a valóság csaknem minden fajtát valóban szentnek tekintették a hit csoportos és egyéni cselekedeteiben. A valóság ilyen darabjának hagyományos elnevezése szerint „szakramentális“ jellege van. Ez a kancsó, ez a kenyérszelet, ez a pohár bor, ez a fa, ez a kéz- és térdmozgás, ez az épület, ez a folyó, ez a szín, ez a szó, ez a könyv, ez a személy — mind a szent hordozója. A hit mindezekben a maga végső érdekének tartalmát tapasztalja. Nem önkényes módon választják ki, hanem az egyének látomásos tapasztalatai által. A csoportok kollektív véleménye alapján fogadják el, nemzedékről nemzedékre adják át, változnak, fogynak, gyarapodnak; tiszteletet, elragadtatást, imádat, bálványimádó torzulást, bírálatot, helyettesítést váltanak ki, a szent más hordozói részéről. A hitnek ez a szakramentális típusa egyetemes. Jelen van minden vallásban. A hit mindennapi

kenyeré ez, amely nélkül üres, elvont és jelentőség nélküli lesz az egyének és csoportok élete számára.

A hit a vallás szakramentális típusában nem az a felfogás, hogy valami szent és más nem. A hit az embernek a szent által egy különleges médium közvetítésével megragadott állapota. Az az állítás, hogy valaminek szentséges jellege van, csupán az érvényesülő hitre jelentős. Mint elméleti ítélet, mely általános érvényességet igényel, a szavaknak csupán értelmetlen összetétele. De értelme és igazsága van a hit alanya és tárgya közötti összefüggésben. A külső megfigyelő csak azt állapíthatja meg, hogy a hitnek korrelációja van aközött, akinek hite van és hitének szakramentális tárgya között. De nem tagadhatja vagy erősítheti a hit korrelációjának érvényességét. O csak mint tény állapíthatja meg. Ha egy protestáns figyel egy katolikust, amint Szűz Mária képe előtt imádkozik, ő csak megfigyelő marad, aki képtelen megállapítani, hogy a megfigyelt hit érvényes-e vagy sem. Ha katolikus, akkor csatlakozhatik a megfigyelthez a hit ugyanazon aktusában. Nincs kritérium, amely által a hit megítélhető lenne a hit korrelációján kívül. De más is történhetik: a hívő maga, vagy valaki más kérdezheti, hogy vajon a médium, amely által végső érdekét tapasztalja, valóságos végsőséget fejez-e ki. Ez a kérdés a vallás történetében dinamikus erő, mely forradalmasítja a hit szakramentális típusát és a hitet különböző irányba ösztönzi.

Ennek a kérdésnek feltételezése nem más, mint a véges elégtelensége — még ha a valóság legszentebb darabja is —, hogy kifejezze mi a végső érdek. Az emberi értelem azonban elfelejti ezt az elégtelenséget és a szent tárgyat magával a végsővel azonosítja. A szakramentális tárgyat úgy veszi, mint önmagában szentet. Jellege, mint a szent hordozója magán túlra mutat, a hit aktusában eltűnik. A hit aktusa nem irányul többé a végső felé, hanem afelé, amely a végsőt kifejezi — a fa, a könyv, az épület, a személy felé. A hit transzparens volta elvész. Protestáns meggyőződés az, hogy a katolikus tan a kenyérnek és bornak az úrvacsorában történő átlényegülése Krisztus testévé és vérévé, csupán az isteni transzparensnek elvesztését jelenti, és azonosítását a szemben álló világ szegmensével. A hit a szent jelenlétét tapasztalja, amint Krisztus képében, az úrvacsorai kenyérben és borban, megtestesül. De a hit tanbeli eltorzulását jelenti, ha a szentség kenyerét és borát úgy tekintik, mint szent tárgyat, mely önmagában hatékony és képes arra, hogy egy szentélyben őriztessék. Semmi sem szent, kivéve a hit korrelációjában. Még a szentek is csak azért szentek, mert minden szentség forrása rajtuk keresztül lesz transzparensé.

A hit szakramentális típusának korlátai és veszélyei a történelem minden szakaszában radikális lépésre ösztönözték a misztikusokat, hogy hitükben a valóság minden darabja, valamint egésze fölé emelkedjenek. Ők azonosították a végsőt mindennek alapjával vagy lényegével — az egygyel, a kimondhatatlannal, a létfölötti léttel. A misztikus hit érdeke, hogy ne utasítsa vissza a hit konkrét, szakramentális módjait, hanem azokon túl menjen. A misztikus hit egy hosszú út vége, a hit legkonkrétabb formáiból addig a pontig, ahol minden konkrétság eltűnik a tiszta istenség végtelen mélységében. A miszticizmus nem irracionális. Európában és Ázsiában a legnagyobb misztikusok közül sokan egyben a legnagyobb filozófusok is, akik kiemelkednek a világosságban, következetességben és ésszerűségben. Ők tudatára ébredtek annak, hogy a hit igazi tartalma egy végső érdekekben nem azonosítható a valóság egy darabjával, amint a szak-

ramentális hit kívánja, sem nem fejezhető ki egy racionális rendszer kifejezéseiben. Ez az extatikus tapasztalat tárgya, és valaki csak akkor beszélhet a végsőről egy olyan nyelven, amely ugyanakkor tagadja a lehetőséget annak, hogy arról beszéljen. Ez az egyedüli út, amelyen a misztikus hit kifejezheti önmagát. De valaki kérdezheti: van-e valami kifejezni való egyáltalában, ha a misztikus hit tartalma felülmúl minden kifejezhetőt? Nem a hit alapul-e a szent jelenlétének tapasztalatán? Hogyan lehetséges egy ilyen tapasztalat, ha a végső az, ami minden lenetséges tapasztalatot felülmúl? A misztikusok felelete az, hogy van egy hely, ahol a végső jelen van a véges világban: ez az emberi lélek mélysége. Ez a mélység a véges és végtelen közötti érintkezés pontja. Annak érdekében, hogy belepjen abba, az ember mindennapi életének minden véges tartalmától ki kell üresítenie önmagát; le kell mondania minden előzetes érdekről a végső érdek végett. Túl kell mennie a valóság darabjain, amelyekben a szakramentális hit a végsőt tapasztalja. Felül kell múlnia a létezés felosztását, még a legmélyebb és legegységesebb felosztást is az alany és a tárgy között. A végső túl van ezen a felosztáson, és az, aki a végsőt akarja érní, ezt a felosztást le kell győznie önmagában a meditáció, szemlélődés és extázis által. A hit a lelken belül ingadozási állapotban van a végső érdek tartalmának bírása és nembírása között. A közeledés mértéke szerint visszaesésben és váratlan teljesülésben mozog. A misztikus hit nem veti meg és nem utasítja vissza a szakramentális hitet. Túl megy rajta ahhoz, amelyik a szakramentális hit minden aktusában jelen van, de elrejtve a konkrét tárgyak alatt, amelyekben megtestesül. A teológusok néha szembeállítják a hitet a misztikus tapasztalattal. Azt mondják, hogy a hit és a végső közötti távolság sohasem hidalható át. A miszticizmus megpróbálja az értelmet a feltetlen érdek tartalmával, a lét alapjával és értelmével egybeolvasztani. De ennek az ellentétnek csak korlátozott érvényessége van. A misztikus tudatában van a véges és végtelen közötti végtelen távolságnak, s elfogadja az egyesülést a végtelennel, csak ritkán szakítva meg azt a végső extázis által. A hívőnek csak akkor lehet hite, ha végső érdekének tartalma őt megragadja. A szakramentalizmus-hoz hasonlóan a miszticizmus a hitnek egy típusa; és minden hittípusban van egy misztikus, valamint egy szakramentális elem.

Ez a megállapítás érvényes még a hit ontologikus típusának humanista fajára is. A hit e fájának megértése különösen fontos, mivel a humanizmust gyakran azonosítják a hitelenséggel, és ellentétbe állítják a hittel. Ez csak akkor lehetséges, ha a hitet úgy határozzák meg, mint az isteni lények létezésében és cselekedeteiben való hitfelfogást. Azonban, ha a hitet úgy értik, mint a végsőben érdekelt lény állapotát, akkor a humanizmus hitet foglal magában. Humanizmus az az állásfoglalás, mely az embert saját szellemi életének mértékévé teszi a művészetben és filozófiában, a tudományban és politikában, a társadalmi kapcsolatokban és személyes etikában. A humanizmus szerint az isteni megnyilatkozik az emberiben; az ember végső érdeke az ember. Mindez természetesen az emberre vonatkozik a maga lényegében: az igazi emberre, az eszmény emberére, nem pedig a valóságos emberre, nem a maga igazi természetétől elidegenült emberre. Ha ebben az értelemben a humanista azt mondja, hogy az ő végső érdeke az ember, akkor ő az embert úgy látja, mint végsőt a véges valóságban éppen úgy, mint a szakramentális hit a végsőt a valóság egy darabjában látja, vagy mint a misztikus hit,

mely a végtelen helyét az ember mélységében találja meg. A különbség az, hogy a szakramentális és misztikus típus felülmúlja az emberiség korlátait és megpróbálja magát a végsőt elérni az emberen és az ő világán túl, amíg a humanista ezek határain belül marad. Ezért a humanista hitet „világi“-nak nevezik szemben a hit másik típusával, amelyet „vallásos“-nak neveznek. A világi jelenti az események mindennapi folyamához való tartozást, az ember nem megy melléje vagy azon túl egy szentélybe. A latin és egyes lezármazott nyelvekben valaki beszélhet a profanitásról a „templom kapuja előtti levés“ értelmében. A profán eszerint azonos a világgal. Az emberek gyakran mondják, hogy ők világiak, hogy a templom kapuin kívül élnek, és következésképpen hitnélküliek! De ha valaki megkérdezné őket, hogy egy végső érdek nélkül élnek-e, valami nélkül, amit ők mint feltétlenül komolyt fognak fel, akkor ők ezt tagadnák. És annak a tagadásában, hogy ők végső érdek nélkül lennének, megerősítik, hogy a hit állapotában vannak. Ők a hit humanista típusát képviselik, mely tele van változatosságokkal; az a tény, hogy ők világiak, nem zárja ki őket a hívők közösségéből.

Csaknem határtalan feladat leírni azt a sok formát, amelyben a hit humanista típusa megnyilatkozott és él a nyugati világ nagy részében és az ázsiai kultúrában. Ha alkalmazzuk rá azt a megkülönböztetést, amelyet a hit vallásos típusaira, az ontológiai és erkölcsi típus közötti különbségre állapítottunk meg, azt mondhatjuk, hogy a világi hit ontológikus típusa romantikus-konzervatív, az erkölcsi típus pedig progresszív-utopikus. A „romantikus“ kifejezés ebben a vonatkozásban a végtelennek a végesben való tapasztalatára utal úgy, amint az a természetben és a történelemben adva van. A „konzervatív“ szó a romantikussal kapcsolatban a végső jelenlétének tapasztalatát hangsúlyozza a természet és a történelem létező formáiban. Ha az ember a-szentet a virágban látja, amint nő, az állatban, amint mozog, az emberben, amint képviseli az egyedülálló egyéniséget, egy különleges nemzetben, kultúrában, társadalmi rendszerben — akkor ő romantikus-konzervatív. Számára a szent adott, és ez végső érdekének tartalma. A hit e válfajának a szakramentális hithez való hasonlósága világos. A humanista hit romantikus-konzervatív típusa nem más, mint szekularizált szakramentális hit: az isteni adva van itt és most. Minden kulturális és politikai konzervatívizmus a világi hit típusából ered. Ez valójában hit, de végső dimenzióját, amelyet feltételez, elrejt. Gyengesége és veszélye az, hogy üressé válhat. A történelem megmutatta ezt a gyengeséget és az összes, csupán világi kultúrák végső ürességét. Visszafordította őket újra és újra a hit vallásos formáihoz, amelyből jöttek.

### 3. A HIT MORÁLIS TÍPUSAI

A hit morális típusait a törvény eszméje jellemzi. Isten az, aki a törvényt, mint ajándékot és mint parancsot adta. Ő csak azok által közelelhető meg, akik a törvénynek engedelmeskednek. Természetesen vannak törvények a hit szakramentális és misztikus típusaiban, és senki sem érheti el a végsőt ezen törvények betartása nélkül. De a hit két típusában

a törvények között egy fontos különbség van. Az ontologikus típusokban a törvény a rituális eljárásoknak vagy aszketikus gyakorlatoknak való alárendeltséget követeli meg. A morális típusban viszont a törvény erkölcsi engedelmisséget követel. A különbség mindenesetre nem abszolút, mert a rituális törvény erkölcsi feltételeket és az erkölcsi törvény ontologikus feltételeket foglal magában. Ez a különbség elégséges arra, hogy a különböző nagy vallások keletkezését érthetővé tegye. Ezek az egyik vagy másik típust követik.

A hit morális típusaiban megkülönböztetjük a jogit, a hagyományost és az erkölcsit. A jogi típus legerősebben a talmudi judaizmusban és az iszlámban fejlődött ki; a hagyományos típus legfeltűnőbb a konfucianus Kínában; az erkölcsi típust a zsidó próféták képviselik.

A moszlim hite a Mohamed által közölt kijelentésben való hit, és ez a kijelentés az ő végső érdeke. A Mohamed által közvetített kijelentések főleg rituális és társadalmi törvények. A rituális törvények a szakramentális fejlődési szakaszra mutatnak, amelyből az összes vallások és kultúrák keletkeztek. A társadalmi törvények felülmúlják a rituális elemet és létrehozzák az „aminek lennie kell“ szentségét. Ezek a törvények az egész életet áthatják (úgy, mint az ortodox judaizmusban). Forrásuk a végső érdek lényege, a próféta: tartalmuk azonos az ő parancsaival. A törvényt mindig, mint ajándékot és parancsot fogják fel. A törvény védelme alatt az élet lehetséges és kielégítő. Ez érvényes az iszlám átlagos követőire és mindazokra, akik ezen az alapon, főleg görög forrásokból merítve, egy világi humanizmust alakítanak ki. Ha valaki, aki az iszlám nemzetek vallásos állásfoglalását ismeri, azt mondja, hogy az a Mohamedben való igaz hit, összeütközve a Krisztusban való hittel, válaszolnia kell, hogy ez nem Mohamedben mint prófétában való hit, hanem hit egy rendben, amely megvan szentelve és, amely meghatározza legtöbb ember mindennapi életét. A hit kérdése nem Mózes vagy Jézus vagy Mohamed; a kérdés az: ki fejezi ki legmegfelelőbbben valakinek a végső érdekét? A vallások közötti összeütközés nem a hitfelfogás formái közötti ellentét, hanem a végső érdek kifejezései közötti konfliktus. A kérdés az, hogy vajon az isteninek megnyilvánulása jogi területen annak végső megnyilvánulása-e. A hit összes határozatai egzisztenciális és nem elméleti határozatok.

Ez a konvencionális szabályok rendszerére is érvényes, úgy mint azt Konfucius összegyűjtötte és formába öntötte. Ezt a rendszert gyakran nem-vallásosnak nevezték, és a hit teljes hiányát tulajdonították a kínai életfelfogásnak, amint azt Konfucius meghatározta. A konfucianizmusban igenis van hit, nemcsak az ősök imáadásában (amely egy szakramentális elem), hanem a parancsolatok feltétlen jellegében is. És háttérben ott van a világegyetem törvényének látomása, melynek az állami és társadalmi törvények a megnyilvánulásai. Mégis ezen vallásos elemek ellenére a konfucianizmus alapjellege világi. Ezt két világtörténeti tény igazolja. Az egyik a negatív feltétel: a kínai buddhizmus és taoizmus szakramentális és misztikus vallásainak befolyása a maguk népi, valamint szofisztikus formáiban. Pozitív feltétel: a kommunizmus világi hitének könnyű győzelme, mely a humanista hit erkölcsi típusaihoz is tartozik.

A vallásos hit morális típusainak harmadik és legbefolyásosabb formája az ószövetségi judaizmus. Mint minden hitnek, ennek is széles, szakramentális alapja van: a kiválasztott nemzet, Isten és a kiválasztott nemzet közötti szövetség eszméje, a rituális törvény gazdasága, valamint a

szakramentális tevékenységek bősége. De a lét szentségének tapasztalata soha sem nyomta el az „aminek lennie kell“ szentségének tapasztalatát. Mert a zsidó próféták és összes követőik, a rabbik és teológusok felfogása szerint Isten elérésének útja az engedelmség az igazságosság törvénye iránt. Az isteni törvény a végső valóság a régi és az új judaizmusban. Ez a hit központi tartalma. Szabályokat ad a végső érdek folytatódólagos megvalósításához a mindennapi élet előzetes érdekein belül. A végső mindig jelen lesz, és még a mindennapi élet legkisebb tevékenységében is megemlékeznek róla. Másfelől mindez értéktelen, ha nincs egyesítve az erkölcsi törvény, az igazságosság és becsületesség törvénye iránti engedelmséggel. Az ember Istennel való kapcsolatának végső kritériuma az igazságosság törvénye iránti alárendeltség. Az ószövetségi prófétizmus nagysága, hogy újra és újra támadja az emberek és még inkább vezetőik állásfoglalását, hogy a törvény szakramentális elemére támaszkodjanak, és az erkölcsi elemet. — „a lenni kell“-t. mint a „lét“ kritériumát — elhanyagolják. A zsidó hit világtörténeti missziója megítélni a szakramentális ön-bizonyosságot a judaizmusban, valamint az összes más vallásokban. és kinyilvánítani egy végső érdeket, mely tagad minden végsőségi igényt, mely nem foglalja magában az igazságosság követelményét.

A judaizmus befolyása nemcsak a kereszténységben és az iszlámban látható, hanem a nyugati világ humanista hit progresszív-utópikus típusában is. A régi humanizmus mindenestre tudatában volt a „lenni kell“ elvnek. A görög mitológia és költészet, a görög bölcsesség, és filozófia, a római törvény és római sztoikusok politikai humanizmusa, kiemelik a „lenni kell“ elvre helyezett hangsúlyt. Az ontologikus típus azonban uralkodó maradt az antik történelemben. Ezt bizonyítja a miszticizmus győzelme a görög filozófiában és a misztériumi vallások győzelme a római birodalomban, a progresszív és utópikus gondolkodás hiánya az ókorban.

A modern humanizmus, különösképpen a 18. századtól fogva, keresztény alapon nyugszik és magában foglalja a „lenni kell“ elvre helyezett hangsúlyt, amint azt a zsidó próféták kifejtették. Következésképpen kezdettől fogva erős progresszív és utópikus elemeket mutat fel. A feudális rend szakramentális alapjai bírálatával kezdődik. Igazságosságot követel: először a földművesek, azután a polgári társadalom, majd a proletár tömegek számára. A felvilágosodás harcosainak hite a 18. századtól nem más, mint az erkölcsi típus humanista hite. Minden emberi lény szabadságáért harcoltak, akik a szakramentálisan szentesített rabszolgaságban éltek. Hitük humanista volt, melyet inkább világi, mint vallásos terminusokban fejeztek ki. Ez hit volt és nem racionális számítás, bár hittek az ész felsőbbrendű hatalmában, egyesítve az igazságossággal és igazsággal. Humanista hitük dinamikája megváltoztatta a föld arculatát, először Nyugaton, azután Keleten is. A morális típus humanista hite volt az, melyet a 19. és 20. században a proletár tömegek forradalmi mozgalmai átvettek. Dinamizmusa látható jelen korszakunkban. Mint minden hit, a humanista hit utópikus formája a végső érdek állapota. Ez adja nagy erejét a jóra és rosszra egyaránt. Tekintettel a humanista hit ezen elemzésére, csaknem nevetséges a hit elvesztéséről beszélni a nyugati világban. Annak világi hite van, és ez a vallás különböző formáit védekező állásra kényszerítette; de mégis hit és nem „hitetlenség“. Ez a végső érdek állapota, és teljes hűség ezen érdek iránt.

#### 4. A HIT TÍPUSAINAK EGYSÉGE

A szent tapasztalatában az ontologikus és az erkölcsi elem lényegileg egyesülnek, míg a hit életében különböznek és összeütközésekbe s kölcsönös rombolásokba sodródnak. Azonban a lényegi egység teljesen nem semmisül meg: az egyik típus elemei mindig megvannak a másikkban, amint azt előzőleg kimutattuk. A hit szakramentális típusában a rituális törvény mindenütt jelen van, megtisztulást, előkészületet, alárendeltséget a liturgikus szabályoknak, és erkölcsi alkalmasságot követelve. Másfelől láttuk, hogy mennyi rituális elem van jelen a törvény vallásaiban — a hit morális típusában. Ez még a humanista hitre is érvényes, ahol a progresszív és utópikus elemek megtalálhatók a romantikus-konzervatív típusban, amíg a progresszív utópikus típus az adott hagyományokon alapul, amelyről a jelen helyzetet bírálja és azon túlra sodródik. A hit típusainak kölcsönös megnyilvánulása egymásban, mindegyiket összetetté, dinamikussá és önmagát felülmúlóvá teszi.

A hit története, mely átfogóbb, mint a vallás története, a hit különböző típusainak eltérési és hasonlóvá válási mozgalma. Ez érvényes a hit aktusára, valamint a hit tartalmára is. Az ember végső érdekének kifejezései szubjektív és objektív szempontból nem a korlátlan különbözőségek káosza. Ezek a kifejezések az alapállásfogalás képviselői, melyek a hit történetében kifejlődtek és a hit természetének következményei. Ezért mozgalmukat egymás ellen és egymás felé lehet megérteni és leírni, és egy pontot mutatni, ahol újraegyesülésüket elvben elérik. Világos, hogy ez a kísérlet függ annak a személynek végső érdekétől, aki a kísérletet eszközli. Ha történetesen protestáns típusú keresztény teológus, akkor a kereszténységben — különösen a protestáns kereszténységben — célt lát, amely felé a hit dinamikája ösztönzi. Ez nem kerülhető el, mivel a hit személyes érdek ügye. Ugyanakkor, aki a kísérletet végzi, határozatának objektív értelmet kell adnia. Az „Objektív“ ebben az esetben azt jelenti, hogy a hit természetéből ered, mely a hit összes típusaiban ugyanaz.

A római katolicizmus helyesen nevezte magát egy olyan rendszernek, amely az ember vallásos és kulturális életének a legszétágazóbb elemeit egyesíti. Forrásai: az Ószövetség, mely maga is összefogja a szakramentális és morális típust, a hellenisztikus misztériumi vallások, az egyéni miszticizmus, a klasszikus görög humanizmus és a késői ókor tudományos módszerei. Mindezek fölött közvetlenül az Újszövetségen alapul, amely magában foglalja a típusok változatait, valamint az etikai és misztikus elemek egyesülését képviseli. Ennek világos példája Pál apostolnak a Szellemről szóló leírása. Az Újszövetség szerint a hit az isteni Szellem által megragadott lény állapota. Mint Szellem, az isteni hatalom jelenléte az emberi értelemben; mint „szent“ Szellem a szeretet, az igazságosság és az igazság szelleme. Nem habozunk a Szellemnek ezt a leírását feleletnek minősíteni a dinamika kérdésére és teljesülésére, amely a hit történetét mozgatja. De egy ilyen felelet nem elégséges. Azt ismételtén az új tapasztalatok és változó feltételek alapján kell megalkotni. Csak ha ez megtörtént lehetséges az igazi felelet és teljesülés. Sem a katolicizmus, sem a fundamentalizmus nincs tudatában ennek a szükségnek. Ezért mindkettő az eredeti egyesülés elemeit elveszítette és az egyik vagy a másik oldal uralva alá került. Ez az a pont, ahol a protestáns

tiltakozás keletkezett a 16. századbéli reformáció előtt, alatt és után. Ez az a pont, ahol a protestáns tiltakozásnak mindig keletkeznie kell a végső érdek végsősége nevében.

A római katolikus egyház általános bírálatának lényege az összes protestáns csoportok szerint: a prófétai önbírálat, kizárása az egyház tekintély uralmi rendszere által, és a hit szakramentális elemeinek az erkölcsi-személyi fölé való növekedése. Az első pont a második változását az egyházon belül lehetetlenné tette, és így a szakadás elkerülhetetlen volt. De a szakadás előidézte a római szakramentalizmus és az egyesítő tekintély elvesztését. E veszteség következtében a protestantizmus mindinkább a végső érdek morális típusának a képviselője lett. Ezen az úton nemcsak elveszítette a katolikus egyházban levő rituális hagyományok nagy számát, hanem a szent jelenlétének a teljes megértését is, a szakramentális és misztikus tapasztalatokban. A Szellem páli tapasztalata, mint az összes hit-típusok egysége, nagy mértékben elveszett mind a katolizmusban, mind a protestantizmusban. A hit jelen leírása kísérlet kimutatni jelenkori terminológiában a Szellem páli megértésének a valóságát, mint az extatikus és személyes, szakramentális és erkölcsi, misztikus és racionális egységét. Csak, ha a kereszténység képes lesz visszanyerni a hit szétágazó típusainak egységét, fejezheti ki igényét a valóságos tapasztalatban arra nézve, hogy a kérdésekre feleljen és a hit történetének dinamikáját betöltse a múltban és a jövőben.

FARAGÓ JÓZSEF

## KRIZA JÁNOS ÉS NAGYAJTA – EGYKOR ÉS MA\*

Háromszéktől, Udvarhelyszéktől és a Barcaságtól körülölelt Erdővidék a maga kis területéhez képest páratlanul gazdagon ajándékozta meg nagyjaival a magyar tudományos és művelődési életet. Gondoljunk Bölöni Farkas Sándorra, első észak-amerikai utazónkra; az élete alkonyát Középpajtán töltő Benkő József történetíróra; a költő Baróti Szabó Dávidra; Apáczai Csere Jánosra, a XVII. századi tudósra és nevelőre; a hídvégi Mikó családra, a XVII. századi Mikó Ferencsel és a XIX. századi Mikó Imrével, mindkettő tollforgató államférfi és iskolaalapító, az utóbbi az Erdélyi Múzeum Egyesületnek is alapítója. A régiek e tisztessorát századunkba átnyúlóan a kisbaconi Benedek Elek, valamint a nagybaconi Konsza Samu követte, sőt napjainkban is joggal folytathatnók a sort Erdővidék közöttünk élő jeles szülötteivel.

Ezúttal azonban a vidék egyetlen községére, Nagyajtára szeretném irányítani figyelmünket, átálva a szót annak az Orbán Balázsnak, aki bizonynyal a leghivatottabb a helység bemutatására: „Nagyajta fő ne-

\* Elhangzott 1990. június 17-én Nagyajtán a Kriza-ünnepségeken.